

РЕАЛІЗАЦІЯ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОГО ЧИННИКА У ПОДАТКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті зроблено спробу подати стислий аналіз впливу позамовних чинників на формування української податкової терміносистеми в аспекті антропоцентричної парадигми; зацентовано увагу на значенні суспільно-психологічного чинника для становлення автохтонної професійної лексики.

Ключові слова: термін, термінологія, мова спеціального призначення, суспільно-психологічний, історично-політичний чинники.

Черна Е. В. Реализация антропоцентрического фактора в налоговой терминологии. – Статья.

В статье сделана попытка представить краткий анализ влияния неязыковых факторов на формирование украинской налоговой терминосистемы в аспекте антропоцентрической парадигмы; акцентировано внимание на значении общественно-психологического фактора для становления автохтонной профессиональной лексики.

Ключевые слова: термин, терминология, язык специального назначения, общественно-психологический, историко-политический факторы.

Chorna O. V. The implementation of anthropocentric factors in tax terminology. – Article.

The article is an attempt to present a brief analysis of the influence of nonlinguistic factors on the formation of the Ukrainian tax terminology system in the aspect of the anthropocentric paradigm; focuses on the significance of socio-psychological factor for the formation of professional indigenous vocabulary.

Key words: term, terminology, language for special purposes, socio-psychological, historical and political factors.

Уважне ставлення до спеціальної лексики має місце з часів появи писемних канонізованих джерел та наукових текстів, хоча ця традиція й була обмежена потребами перекладацької і лексикографічної практики. Перші спроби досягнути спеціальну лексику сягають XVIII ст. і пов'язані з бурхливим розвитком науки.

Матеріали з історії філологічної думки XVIII ст. почали збирати ще вчені XIX ст. – І.І. Срезневський, П.П. Пекарський, В.І. Ламанський, М.І. Сухомлинов, А.С. Будилевич, О.О. Шахматов, І.І. Балицький. На початку XX ст. з'явилися дві фундаментальні праці – «Нарис історії мовознавства в Росії» С.К. Булича та «Історія слов'янської філології» І.В. Ягича. У них був зібраний матеріал з історії вивчення мови в тогочасній Росії від найдавніших часів до початку XIX ст., а мовознавчій думці XVIII ст. і розвитку граматичної термінології приділена особлива увага [6, с. 21].

У першій третині XX ст. основна увага науковців концентрувалася на збиранні термінів з усних і літературних джерел, подальшому створенні на цьому ґрунті національної термінології. Подальший розвиток засвідчив нормоцентричне спрямування наукових пошуків вітчизняних термінологів, що передбачав вивчення терміна як складника лексичної системи, але переважно без врахування фахового мовного середовища.

Сьогодні простежуємо активне зацікавлення лінгвістів антропоцентричним і комунікативним напрямками творчих розвідок, що передбачають дослідження галузевих терміносистем із позицій тісного зв'язку. На відміну від інших рівнів мови, пов'язаних із внутрішніми особливостями мови як системи, лексичний рівень безпосередньо і явно співвідноситься із дійсністю, різноманіття якої і покликаний передавати живою людською мовою. Тому саме лексичний склад (а точніше – термінологія) становить основу і водночас є каменем спотикання у професійному спілкуванні. У загальному просторі поліфункціональної і поліструктурної літературної мови виленовують – і це вже визнано багатьма фахівцями – особливий функціональний різновид, що обслуговує профе-

сійну сферу спілкування. Цей різновид кодифікованої літературної мови різні дослідники називають по-різному: мова науки, спеціальна мова, мова для спеціальних цілей, професійна мова тощо. Основний вплив на процес становлення професійних номінацій будь-якої сфери (і податкова не є винятком) мали такі позамовні чинники.

1. Інтеграційні процеси в науці, високий рівень розвитку цієї науково-прикладної дисципліни в країнах Західної Європи, який спричинив запозичення цілої низки спеціальних номінацій разом із новими поняттями (*люстрація, іпотека, інвестиція, емітент, трасант*). Ці назви разом із національними термінами утворили ядро української податкової терміносистеми.

2. Історично-політичний чинник, що пов'язаний з особливостями існування народу в певний період. Тривале існування України в умовах економічної, суспільно-політичної та культурної залежності від сусідніх держав створило традицію орієнтуватися на досягнення панівних мов і запозичувати їхні надбання, навіть якщо вони не були досконалими чи суперечили нормам української літературної мови. Так, на початку XX століття в УПТ функціонували терміни *дань – дачка – контрибуція, нарост – отсоток – процент*. Запозичення термінів часто відбувалося через посередництво польської чи російської мови, іноді за наявності автохтонного терміна: *пошлина – мито – цло*.

Унаслідок дії історично-політичного чинника етапи вільної, природної розбудови термінології, домінування у всіх сферах спеціального мовлення питомо української лексики, запозичень без нав'язаної мові участі мови-посередника чергуються з етапами штучної русифікації, полонізації чи германізації економічної лексики української мови з паралельним вилученням з обігу термінів, створених на власній мовній основі. З кінця XVIII ст. до початку XX ст. фахова писемна мова на Наддніпрянській Україні взагалі послуговувалася виключно російською мовою, про що свідчать відповідні циркуляри царського уряду. У зв'язку з цим розвиток економічної термінології відбувався стрибкоподібно, пози-

тивні періоди розвитку є етапами її розквіту – досить вільного, природного поступу, що опирався на відповідний статус української мови у тогочасному суспільстві, панування її в усіх сферах суспільного і культурного життя народу, натомість негативні – періодами занепаду, майже повного згасання термінотворчої діяльності у професійному середовищі в українськомовному суспільстві [4, с. 44].

Суб'єктивний характер дії історично-політичного чинника полягає, на наш погляд, у тому, що він не споріднює різномовні термінології економічної справи, а радше розводять шляхи їхнього формування, увиразнює специфічність кожної. Особливо це помітно у формуванні української податкової термінології у зіставленні, наприклад, із російською чи польською, німецькою.

Спеціальна лексика, покликана до життя певними потребами суспільства і його ж обслуговуванням, формується на певних історичних етапах розвитку людства, певного етносу, закономірно вибираючи і відображаючи своєрідність кожної відповідної епохи. «Дітьми» свого часу є також учасники виробничого процесу; їхні соціальні, політичні, мовленнєві, психологічні характеристики детерміновані історично. Внаслідок цього розглянутий вище чинник формування термінології певного фаху безпосередньо залежить і від дії іншого – суспільно-психологічного.

3. Суспільно-психологічні чинники мають не визначальний, але вагомий вплив на проникнення іншомовних термінологічних елементів. Особливої актуальності цей аспект набуває сьогодні, в умовах відкритого інформатизованого суспільства, коли реальною стає загроза швидкої англізації наукових терміносистем в її американському варіанті. Підтвердженням цього є різке зростання у наукових текстах кількості термінів-запозичень з англійської мови, які часто вживають замість наявних національних еквівалентів, іноді без належної фонетичної та граматичної адаптації (*моніторинг*, *боніфікація*, *менеджмент*) [3, с. 57].

У формуванні термінології податкової справи пріоритет рідної мови, а також природні (внаслідок розвинених культурних, економічних контактів між народами-носіями мови) процеси запозичення були можливі лише на певних етапах.

Взаємозалежність між дією людського чинника та розвитком термінології досить відчутна, бо термінологію розглядаємо «не тільки як закономірну еволюцію мови, зумовлену історією її носіїв, а й з погляду творчості індивідів зі своїм світобаченням» [5, с. 111], типом мислення, властивим лише їм, належністю до певної національної культури.

Останній чинник досить виразно підтверджується одним із положень В. фон Гумбольдта: «Вплив національної своєрідності виявляється у мові двоїсто: у способі утворювати окремі поняття і у відносно однаковому багатстві мов поняттями певного гатунку. У конкретному позначенні явно беруть участь то фантазія й емоції, керовані чуттєвим спогляданням, то ретельно розмежувальний здоровий глузд, то сміливо поєднувальний дух. Однаковий колорит, якого в кінцевому результаті набувають назви різнорідних предметів, виявляє особливості світорозуміння тієї чи іншої нації. ...національна своєрідність духу і характеру ... так само сильно впливає і на побудову мовлення» [2, с. 105].

У формуванні української податкової терміносистеми дія суспільно-психологічного чинника досить виразна. Саме нею зумовлена термінологічна синонімія, яка є об'єктивною ознакою природно сформованих терміносистем, та багатозначність термінів. Наприклад, у цій термінології для дефініювання різних понять уживали однакові терміни, що було пов'язано з поширенням у XV – XVI ст. заміни натуральної данини чи трудової повинності грошовим еквівалентом. У деяких випадках селяни мали можливість відкупитися від роботи, сплативши за це; в інших – практикувалася заміна повинності платою через неспроможність адміністрації організувати процес відробітку великої кількості тяглих людей і забезпечити належний контроль [1, с. 125–126]. Цей факт позначився на системі найменувань: **сторожа** – «податок на утримання сторожів» і **сторожа** – «грошовий еквівалент повинності»; **толока** – «повинність» і **толока** – «грошовий еквівалент повинності»; часто один і той самий предмет ставав об'єктом різних видів оподаткування: **гребельне** – «проїзна плата» і **гребельне** – «плата за відмову виконувати повинність гатити греблю», **поворотщина** – «торговельний податок при виїзді купця з «гостинного» двору», **поворотщина** – «податок на утримання воротарів» та **поворотщина** – «штраф, плата за відмову стерегти замкові ворота» тощо.

Податковий механізм, з одного боку, відзначався динамізмом, а з іншого – був консервативним. Нерідко плати, які позбувались актуальності, продовжували своє функціонування за традицією. Так, наприклад, до XIV ст. зникла реальність сплати данини татарській орді – **татарщина**, проте податок не був скасований, а термін позначав тепер «грошовий збір на господарські потреби міста (замку)».

Суспільно-психологічний чинник можна вважати чинником об'єктивного характеру, дія якого універсальна, міжмовна. Варіантність номінацій, спричинена, з одного боку, баченням термінотворцями різного в одному і тому самому денотаті, з другого – відмінностями в їхній загальній і мовленнєвій культурі, фаховій обізнаності, є характерним явищем також і для російської, білоруської та інших економічних термінологій.

Термінологія загалом належить до інтегровальних факторів, що дозволяють створювати єдиний інформаційний (економічний, науково-технічний тощо) простір, оскільки саме термінологія забезпечує інформаційне взаєморозуміння на національному і міжнародному рівнях, сумісність законодавчих, правових та нормативних документів тощо. Однак не можна не враховувати і того факту, що для передавання професійної інформації абсолютно необхідні і нейтральні у стилістичному розумінні пласти лексики, що мають свою функціональну специфіку у межах мови професійного спілкування. Ця лексика є не просто «упаковкою» для термінів, а й необхідним атрибутом, завершальним актом оформлення спеціальної мови (тексту).

Отже, інтерес дослідників до функціональних різновидів сучасної літературної мови виникає як реакція на практичні потреби професійної комунікації, коли гостро постає проблема гармонізації міжмовних засобів, коли з'являється необхідність у стандартизуванні певних пластів лексики (щоб вони були однаково зрозумілі фахівцям, які говорять різними мовами, у процесі професійного спілкування).

Література

1. Бойко І.Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст. / І.Д. Бойко. – К. : Вид-во АН УСРС, 1963. – С. 125–126.
2. Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человечества / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – С. 105.
3. Малевич Л. Термінологічне запозичання: причини, джерела, функції / Л. Малевич // Українська термінологія і сучасність. – 2005. – Вип. VI. – С. 57.
4. Огар Е.І. Українська друкарська термінологія: формування та функціонування : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Е.І. Огар. – Л., 1996. – С. 44.
5. Панько Т.І. Мова і духовність нації : [монографія] / Т.І. Панько. – К. : НМК ВО, 1992. – С. 111.
6. Туровська Л.В. Українське термінознавство на початку свого становлення / Л.В. Туровська // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань. – К. : Четверта хвиля, 2016. – Вип. 9. – С. 21–27.